

SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.7.2.18>

PRAKTYKI DYSKURSYWNE: ANALIZA W KONTEKŚCIE CODZIENNEGO ODTWARZANIA

Kateryna Nastoyashcha

*kandydatka nauk socjologicznych, docentka,
doktorantka Katedry Historii i Teorii Socjologii*

Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0002-2338-9448

Adnotacja. Celem badania jest analiza procesów odtwarzania w życiu codziennym praktyk dyskursywnych, które wymagają podejścia interdyscyplinarnego, w ramach syntezy wiedzy zgromadzonej w teorii praktyk, socjologii codzienności, psychologii świadomości i psycholingwistyce. Procedura badawcza obejmuje analizę ogólnych atrybucji codziennych praktyk i określenie specyfiki praktyk dyskursywnych. W tym kontekście opisuje się takie cechy, jak tło, latencja codziennych praktyk, analizuje się specyfikę refleksji nad procesami rutynizowanych działań na poziomie świadomości aktora. Aby przeanalizować indywidualną świadomość, autor odnosi się do koncepcji poziomów świadomości A. Giddensa i wprowadzonej przez niego koncepcji monitorowania refleksyjnego, porównując te pojęcia z wiedzą zgromadzoną w psychologii, w szczególności w aspekcie uzasadnienia miejsca i roli stereotypu i instalacji w procesie percepcji i odtwarzania informacji i codziennych praktyk. W rezultacie, na podstawie analizy cech ludzkiej świadomości, przeanalizowano i opisano specyfikę odtwarzania praktyk dyskursywnych w codziennym życiu aktora. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdza się, że po procesach racjonalizacji i standaryzacji stereotyp, jako mentalny frazes algorytmu działania, staje się elementem scenariusza habitualnego aktora, a reprodukcja praktyk, zgodnie z przyjętym wzorcem, wydaje się przedmiotem refleksyjnego monitorowania. Z tego powodu odtwarzanie codziennych praktyk dyskursywnych może trwać utajono, jako tło dla aktora, co tłumaczy się zarówno specyfiką codziennych praktyk jako takich, jak i rolą stereotypów w indywidualnej świadomości aktora, co z kolei wpływa na charakter percepcji i odtwarzania codziennych praktyk dyskursywnych.

Słowa kluczowe: codzienne, praktyki dyskursywne, codzienność, świadomość aktora, świadomość praktyczna, monitorowanie refleksyjne, stereotyp, konfiguracja, stereotypowanie.

DISCURSIVE PRACTICES: ANALYSIS IN THE CONTEXT OF EVERYDAY LIFE

Kateryna Nastoyashcha

*Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor,
Postdoctoral Student at the Department of History and Theory of Sociology*

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-2338-9448

e-mail: kvitka2155@gmail.com

Abstract. The aim of the study is to analyse the processes of reproduction in everyday life of discursive practices, which requires an interdisciplinary approach, within the framework of the synthesis of knowledge accumulated in the theory of practices, sociology of everyday life, psychology of consciousness and psycholinguistics. The study procedure involves the analysis of generic attributions of everyday practices and determining the features of discursive practices. In this context, such characteristics as backgroundness and latency of everyday practices are described, the specifics of the reflection of the processes of routine actions at the level of the actor's consciousness are analyzed. To analyze individual consciousness, the author turns to the concept of levels of consciousness by E. Giddens and the concept of reflexive monitoring also introduced by him, comparing these concepts with the knowledge accumulated in psychology, in particular in aspect of justifying the place and role of stereotypes and attitudes in the process of perception and reproduction of information and everyday practices. As a result, based on the analysis of the characteristics of human consciousness, the specificity of the reproduction of discursive practices in the everyday life of an actor is analyzed and described. Based on the study, it is concluded that after the processes of rationalization and standardization, the stereotype, as a mental cliché of the algorithm of action, becomes an element of the actor's habitual scenario, and the reproduction of practices, according to the accepted pattern, is the object of reflexive monitoring. Due to this, the reproduction of everyday discursive practices can last latently, backgroundly for the actor, which is determined both by the specifics of everyday practices as such and the role of stereotype in the individual consciousness of the actor, which, in turn, affects the nature of perception and reproduction of everyday discursive practices.

Key words: everyday practices, discursive practices, everyday life, actor's consciousness, practical consciousness, reflexive monitoring, stereotype, attitude, stereotyping.

ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ: АНАЛІЗ У КОНТЕКСТІ ПОВСЯКДЕННОГО ВІДТВОРЕННЯ

Катерина Настояща

кандидатка соціологічних наук, доцентка,

докторантка кафедри історії та теорії соціології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-2338-9448

e-mail: kvitka2155@gmail.com

Анотація. Метою дослідження є аналіз процесів відтворення в повсякденному житті дискурсивних практик, що потребує міждисциплінарного підходу в рамках синтезу знань накопичених у теорії практик, соціології повсякденності, психології свідомості й психолінгвістиці. Процедура дослідження передбачає аналіз родових атрибуцій повсякденних практик і визначення особливості практик дискурсивних. У такому контексті описуються такі характеристики, як фоновість, латентність, повсякденність практик, аналізується специфіка відбиття процесів рутинізованих дій на рівні свідомості актора. Для аналізу індивідуальної свідомості автор звертається до концепту рівнів свідомості Е. Гіденса й введеного ним поняття рефлексивного моніторингу, зіставляючи ці поняття зі знаннями, накопиченими в психології, зокрема в аспекті обґрунтування місця та ролі стереотипу й установки в процесі сприйняття та відтворення інформації та повсякденних практик. У результаті на основі аналізу особливостей людської свідомості проаналізована й описана специфіка відтворення дискурсивних практик у повсякденному житті актора. Проведене дослідження дає можливість дійти висновку, що після процесів раціоналізації та стандартизації стереотип як мисленнєве кліше алгоритму дії стає елементом габітуального сценарію актора, а відтворення практик – прийнятим шаблоном, чим постає об'єктом уваги рефлексивного моніторингу. Завдяки цьому відтворення повсякденних дискурсивних практик може тривати латентно, фоново для актора, що зумовлюється як специфікою повсякденних практик як таких, так і роллю стереотипу в індивідуальній свідомості актора, що своєю чергою впливає і на характер сприйняття та відтворення повсякденних дискурсивних практик.

Ключові слова: повсякденні, дискурсивні практики, повсякденність, свідомість актора, практична свідомість, рефлексивний моніторинг, стереотип, установка, стереотипізація.

Вступ. Звичасві поведінкові моделі, які становлять тканину повсякденного життя людини, – це те, що наразі дедалі більше стає предметом уваги науковців, особливо психологів і соціологів. Надзвичайний інтерес представляють дискурсивні практики. Одиницями аналізу дискурсивних практик є тексти й мовлення. Тексти розуміються в широкому сенсі як всі семіотичні аспекти соціальних практик, від письмових документів і вебсайтів до матеріалів інтерв'ю, записів зборів і лекцій; мовлення містить повсякденне спілкування, промови, доповіді, розповіді й так далі. Дискурсивні практики в такому розрізі поділяються на комунікативні й текстові. Однак незалежно від типу, дискурсивні практики існують одночасно в трьох вимірах: вони є частиною соціальної діяльності й взаємодії; вони відтворюються за допомогою рефлексивних уявлень про таку або інші соціальні практики; також вони є частиною конструювання ідентичності. Дискурсивні ж повсякденні практики пов'язані з тими текстами, з якими людина стикається та які відтворює щоденно, повсякденно. Важливою проблемою, яка знаходиться в просторі проблематики психолінгвістики, є розгляд механізмів відтворення повсякденних дискурсивних практик, етапи й специфіка сприйняття текстів індивідуальною свідомістю, етапи стереотипізації та рутинізації повсякденних дій, пов'язаних із текстами й мовленням. Усе це актуалізує питання, які досі потребують поглибленого аналізу й концептуалізації в межах як сучасної психолінгвістики, так і психології свідомості й теорії повсякденності.

Основна частина Звертаючись до рівнів аналізу повсякденних дискурсивних практик, ми фіксуємо факт, що можемо помістити практики на різні рівні розгляду. Так, мікрорівень – це особистісний вимір реалізації актором певної рутинізованої дії – практики, аспект її тілесності, технічно-організаційного й часово-просторового виконання як алгоритмізації конкретної предметної або мисленнєвої дії. Дискурсивні практики тут пов'язані як зі специфікою сприйняття та відтворення, з особливостями інкультурації та соціалізації актора, формуванням ним власного життєвого стилю, так і з особистісною інтерпретацією групових практик, особистісною творчістю, креативністю. Саме цей рівень аналізу означає проблематику відтворення практик актором, що стає предметом розгляду суміжних дисциплін. Так, роботи феноменологів А. Шюца, І. Гоффмана, Г. Гарфінкеля, У. Джеймса викладають тему індивідуальної свідомості й смислів, пов'язаність повсякденних практик і колективних сенсів. Проте підхід феноменологів не позбавлений суб'єктивізму в сприйнятті практик, що змушує нас ліпше звернутися до концепції структурації Е. Гіденса, яка окреслює вузлові моменти у відтворенні повсякденних практик індивідуальною свідомістю актора. Ці вузлові моменти найперше показують тематику індивідуальної свідомості, специфіку її рівнів і структур, що спрямовує нас вже до праць психолінгвістів і психологів. Таким чином, в основу аналізу полягає міждисциплінарний підхід у спробі доповнення постструктуралістського підходу психолінгвістичними розвідками.

Можна виділити декілька напрямів і підходів, предметом інтересу яких ставали дискурсивні повсякденні практики. До них належить критичний дискурс-аналіз (Д. Харві, Н. Фейркло, М. Йор-Генс, Р. Водак), дискурсивна психологія (М. Везерел, Дж. Поттер), різні напрями соціології повсякденності, зокрема такі як феноменологічний (Д. Юм, А. Шюц, Г. Гарфінкель, І. Гоффман), постструктуралістський (П. Бурдьо,

Е. Гіденс), акторно-мережевий підходи (Б. Латур, Дж. Ло), які вивчали соціальні практики як інструмент повсякденності. Окремими напрямками є постмодерністський підхід (М. Фуко, Ш. Муфф, Е. Лакло) й емпіричний аналіз дискурсивних практик (Д. Луптон, С. Кемпбелл, К. Артараса, Ч. Антакью, С. Гріффін та інші вчені), антропологічний напрям дослідження дискурсивних практик (К. Леві-Стросс, М. Херцфельд, В. Пропп). Методологічними питаннями дослідження дискурсивних практик найперше займалися М. Фуко та Ю. Габермас, Л. Вітгенштейн, Т.А. Ван Дейк.

Є і широке визначення дискурсивних практик, яке має корені в культуральній соціології та семіотичному підході й передбачає можливу взаємодію об'ємів понять між класами явищ дискурсивних практик і ритуалу або обряду. У такому сенсі елементи культури можуть сприйматися і як тексти культури. Так, за М. Фуко, завжди всі соціальні практики зумовлені певним дискурсом, вбудовані в закінчену культурну схему, є «часткою висловленого культурного речення» (Фуко, 1977). Адже саме через практики оголюється ціннісна, міфологемна сфера соціуму, яка може бути просканована через маркувальні її практики повсякденності, пов'язані з тими чи іншими культурними установками. Проте цю родову ознаку повсякденних практик як таких, скоріше, ліпше означити апріорною соціокультурністю практик, а не дискурсивністю. І в такому сенсі ми залишимося на позиції трактування дискурсивних практик у вузькому значенні як особливого типу практик, пов'язаного з текстами й мовленням. З огляду на це дискурсивні практики можуть бути комунікативними, тобто передбачуваними інтеракціями, або ж просто текстовими. Однак нас буде цікавити не вид конкретної дискурсивної практики, а її специфіка як практики повсякденної. І в такому сенсі нам варто ознайомитися із цими особливостями практик, які пов'язують їх із повсякденністю, адже саме це, на нашу думку, допоможе зрозуміти специфіку сприйняття та відтворення дискурсивних практик у щоденному житті актора.

Так, варто почати з того, що більшість апологетів теорії практик, як і дослідників повсякденності, найчастіше означають практики фоновими. Фон у такому сенсі функціонує як умова, що надає домінуючій фігурі смислової визначеності. «Фон (background) позначає всю палітру смислового змісту життя, на підставі якої дослідницьке мислення виокремлює той чи інший вид діяльності, ту чи іншу практику. Фоном, таким чином, виступає сама культура як спосіб буття спільноти. Одні й ті ж практики, але які відбуваються на різному фоні, мають зовсім різне значення» (Дьяков, 2011: 11). «Не те, що ми робимо цієї хвилини, задає наш судження, поняття та реакції, а все сум'яття того, що утворює фон, адже найважливіші для нас аспекти речей приховано через свою простоту й повсякденність» (Вітгенштейн, 1995: 166–167).

У такому сенсі повсякденні практики завжди непомітні, латентні. «Масові повсякденні феномени – скрізь і в усьому. Але виділити їх, диференціювати від «іншого» надзвичайно важко. Вони являють собою рід «масової маргінальності™» і часто як би невидимі. Але ця «невидимість» не виступає симптомом глибини за поверхнею: повсякденність розуміється, скоріше, як видиме, але непомітне» (Козлова, 2002: 48). Про те, що практики є тлом, прихованими, латентними, пишуть і інші дослідники практик. Так, А. Реквіц називає практики «непомітними з першого погляду, нерелективними символічними структурами» (Reckwitz, 2002: 254). М. Полані пише про практики як про «неявне знання» (Полані, 1986) Г. Гарфінкель називає ознакою практик не рефлективність (Garfinkel, 2002). За Л. Вітгенштейном, «практики говорять, але не висловлюють», мають практичне знання, яке «не можна вимовити словами» (Вітгенштейн, 1995: 165).

Стосується ця ознака і практик дискурсивних. Адже більшість дій і вчинків (включаючи читання повсякденних текстів і повсякденне мовлення), за Е. Гіденсом, не прямо мотивовані (тобто мотивації, як правило, не усвідомлюються). Найбільш раціонально ефективні дії стають рутинізованими, а отже, необхідність їх «постійного мотивування» начебто зникає. Усе це веде до того, що в соціальній дії рефлективність і раціоналізація присутні постійно, тоді як мотивація потенційно можлива. Тобто мотивація (свідома) не обов'язково має бути присутньою в кожній дії (Гіденс, 2005).

У такому сенсі Е. Гіденс виділяє два види свідомості: дискурсивну й практичну, означаючи, що остання відіграє принципову роль у відтворенні практик. Так, Е. Гіденс говорить: «[Більш] важливими є сирі області практичної свідомості, які існують у відносинах (relation) між раціоналізацією дії та сукупністю знань актора; між раціоналізацією дії та підсвідомістю. Сукупність знань (stocks of knowledge), у термінах Шюца, або те, що я називаю загальне (mutual) знання, використовується та реалізується акторами в продукуванні соціальних подій, але, зазвичай, не є доступною їм у чітко кодифікованій формі» (Гіденс, 1999: 175).

Практична свідомість, таким чином, складається зі спільного розуміння, що розподіляється між індивідами, яке принципове для соціального життя, але не є чітко усвідомленим (вербалізованим і рефлективним). Тобто залишається саме частинною свідомістю (навіть за психоаналітичними розподілами), проте не рефлектується та не артикулюється індивідом.

Така диспозиція фоновості практик, за Е. Гіденсом, припускає потенційну можливість певної артикуляції, чи рефлексії практичної, чи свідомості або знання в разі виникнення потреби чи відповідних умов. Ідея «безпосереднього знання» (тут – tacit knowledge), хоча й видається аналітично й логічно самозаперечною та парадоксальною (знання, знання про яке відсутнє), але все ж таки концептуалізується як те, що ми знаємо дуже добре, але застосовуємо настільки часто й несвідомо в наших інтеракціях, що воно «зникає» з поля зору. Це щось, що розуміється як невизнане розуміння, те, що «отримується як таке», як даність. Таким чином, можна розрізнити свідомість дискурсивну – як «саморозуміння», «самосвідомість»; і практичну свідомість – як «знання», яке ми знаємо, але приймаємо це знання без визнання цього (Гіденс, 1999). Межа між практичною та дискурсивною свідомістю, за словами Е. Гіденса, досить умовна й залежить значною мірою

від впливу різноманітних аспектів соціалізації та освіти діяча. У такому сенсі практична свідомість є джерелом природної установки й фундаментом конструювання знайомого безпечного світу.

Підхід Е. Гіденса до практичної свідомості збігається з ідеями В.В. Налімова, який у книзі «Спонтанність свідомості» виділяє чотири рівні свідомості, причому рівень, означений ученим як рівень передсвідомості, відповідає саме за формування неусвідомлюваних, рутинізованих дій, які ми визначаємо як практики (Налімов, 1989). Цей рівень, межуючи з рівнями підсвідомості (простір колективної підсвідомості й архетипів масової свідомості) й рівнем формальної логіки (на якому, власне, й відбувається усвідомлення та раціоналізація), функціонально відповідає за транзит смислів із першого рівня на третій і навпаки.

Саме відбування транзиту смислу з одного рівня на інший опосередковане низкою процесів, зокрема передмисленням як першими фазами усвідомлення, що триває шляхом інсталяції різноманітних емоційно забарвлених образів-асоціацій. Таким чином, як ми можемо припустити, триває процес «осаду» «харизматичних змістів» колективної свідомості в індивідуальну, що, однак, потребує обґрунтування та зараз не є предметом нашого аналізу. Варто зазначити, що зворотний процес, ймовірно, як можна припустити, теж триває, але вже фактом з'єднання раціоналізованих суджень із глибинними установками, від чого останні, надаючи зміст рутинізованим діям, зникають із перших шарів свідомості, перетворюючись на неусвідомлювані.

У А.С. Мельникова читаємо, що «смысловий вимір свідомості як екзистенційної структури суспільства (структура сенсу) на різних рівнях має різні ступені інтенсивності, що передбачає зміну суб'єктивних станів і глибини, а також масштаб сприйняття об'єкта. Руйнування природної установки відкриває припустиму систему координат, яка являє собою апріорні структури свідомості, що формуються в процесі соціалізації та мають соціальне походження» (Мельников, 2018: 24).

Отже, практики є латентними не тому, що вони приховані, а тому, що вони настільки очевидні, й ми їх не помічаємо, як не помічаємо тло буденної повсякденності, оскільки подумки й емоційно зайняті переважно стратегічними питаннями, власними емоціями, формуванням образів майбутнього тощо. Неусвідомлюваність практик разом із тим не слід сприймати як беззмістовність, смислову порожнечу. Саме неусвідомлюваність же як характеристика практик стала причиною того, що практики часто називаються фоновими, тобто такими, що не помічаються.

Однак не помітність, напівусвідомлюваність повсякденних практик особистістю зовсім не позбавляє їх певної усвідомлюваності як зовнішнього контролю, навіть навпаки. З огляду на це доречно звернутися до ще одного поняття, запропонованого Е. Гіденсом, – «рефлексивного моніторингу».

Значення поняття «рефлексивний моніторинг дій», розробленого на основі ідеї «невимовного знання», в тому, що воно розкриває суть будь-якої повсякденної соціальної діяльності (Соболевська, 2014: 294).

Так рефлексивність дії, за Е. Гіденсом, означає те, що діяльні суб'єкти постійно зберігають розуміння основ своєї діяльності. Однак це розуміння не є ані раціоналізацією (тобто дискурсивним розумінням причин дії), ані практичною свідомістю.

Йдеться про «рефлексивний моніторинг дії», який означає, що знання про умови дії (та зміни, які можуть бути до нього внесені) стає умовами самої дії (Соболевська, 2014: 294).

У такому сенсі рефлексивний моніторинг дій відбувається у зворотному до раціоналізації дій (тобто до аналізу й виокремлення мотивацій) напрямі й спрямоване на перетлумачення практичної свідомості – знань, навичок, досвіду, механізму яких людина не може пояснити словами (Осіпчук, 2014: 34).

Так відтворюються функція напівусвідомленого контролю та спостереження за відбуванням практик із боку людської свідомості. Людина не раціоналізує, не рефлексує над своїми діями, проте, якщо її дії викликають якусь нетипову реакцію чи нехарактерні наслідки, вона зразу помічає це й здатна адекватно реагувати. Цей стан спостереження можна порівняти з боковим зором у тілесності людини, коли ми можемо побіжно спостерігати оточення, займаючись своїми справами. З огляду на це рефлексивний моніторинг є функцією постійного самоконтролю, отже, практики неусвідомлювані дискурсивною свідомістю (за Е. Гіденсом) у тому сенсі, що людина не розмірковує над своїми рухами, кроками, а чинить як звикла, й те знання робити щось саме так, а не інакше вже, є витісненим із рівня первинної раціоналізації.

Шляхом цього повсякденні дії, мовлення, сприйняття текстів стає автоматичними. Так, з неусвідомленості витікає й автоматизм практик (Настояща, 2018: 82).

Автоматичність же своєю чергою формується з повторюваності, бо кожна практику кожна людина повторює в житті безліч разів. Саме повторюваність практик упродовж життя, часто змалечку, робить їх автоматичними й вміщує у фон повсякденності (Настояща, 2018). З огляду на це повторюваність жорстко пов'язана з рутинізацією як із габітулізацією, утворенням певного сталого алгоритму, «уявної мисленнєвої схеми»-стереотипу. Розглянемо це поняття детальніше.

Важливо зазначити, що це поняття важливе й з огляду на те, що саме стереотип є тим пояснювальним кліше, яке допомагає сприймати кожен повсякденний текст і мовленнєвий акт фоново. Стереотип у такому сенсі є пояснювальною мислеформою, якій часто в образній, асоціативній формі надає адекватне «пояснення». Стереотипи, таким чином, роз'яснюють реальність, дають обґрунтування наявній системі речей і причинно-наслідковим зв'язкам. Коли шляхом рефлексивного моніторингу триває спостереження за відтворенням практик, то воно насамперед виявляється процесом зіставлення відбування практики зі стереотипом цього відтворення, сформованому у свідомості актора.

Психологічний процес стереотипізації виступає тільки як механізм формування стереотипів, але не зумовлює їх змісту, який утворюється факторами соціального порядку й може бути оцінений у категоріях

«добре» або «погано». Стереотип за такого розгляду постає як концептуальна одиниця (ментальне утворення, когнітивна структура).

Оскільки «стереотипи можуть формуватися в будь-якій області людського знання, стереотип, виступаючи регулятором соціальної поведінки, є і когнітивним стереотипом» (Кон, 1971: 166).

Так, на думку В.А. Пищальникової, в структурі стереотипу виділяють, як правило, два компоненти: знання (когнітивно-інформаційний компонент) і відношення (емоційно-чуттєвий і оцінний компонент). У ряді робіт стереотип представляється у взаємозв'язку трьох компонентів: когнітивного (зміст), афективного (емоційного, що виражає відношення та додає установці оцінний характер) і поведінкового (конативного, що характеризує готовність людини до певної поведінки (соціальну установку) щодо об'єкта пізнання) (Пищальникова, 1997: 82).

Останній компонент у структурі стереотипу й зумовлює зв'язок із практиками. Так стереотип задає мисленнєвий алгоритм сприйняття, якій існує як певне кліше, модель розуміння.

Визначаючи стереотип як образ-уявлення, В.В. Красних також виявляє в ньому дві іпостасі: стереотип поведінки (виконує прескриптивну функцію, тобто визначає поведінку й дії, які слід здійснювати), й власне стереотип-уявлення (виконує предикативну функцію, тобто визначає те, що слід очікувати в тій чи іншій ситуації). Стереотипи-уявлення своєю чергою поділяються на стереотипи-образи (уявлення про предмети) й стереотипи-ситуації (уявлення про ситуації)» (Красних, 2002: 164).

Автоматизація повторюваної діяльності практик формує відповідні матриці пам'яті (за Н.П. Бехтеревою), що підтримують придбані автомати й напівавтомати. Рішення мозком однакових завдань відбувається за принципом так званих «мічених ліній», тобто «шляхом мінімального використання територій, коли все інше поле призначене для мислення» (Бехтерева, 2007: 89). Важливою характеристикою стереотипу в такому сенсі є те, що він починає діяти до «включення» свідомості. Так, первинний образ, що виник у свідомості, детермінує саму дію – практику, чи то йдеться про практики читання, чи мовлення. Цей момент роз'яснює дію рефлексивного моніторингу як функції постійного контролю з боку свідомості.

Також із психології відомо, що в людини без участі сфокусованої уваги на «несвідомому рівні» можна виробити тимчасові зв'язки, які фокусуються в довгостроковій пам'яті. І хоча стереотип схильний до динаміки в змінних умовах середовища, але в результаті багаторазового функціонування він все більше й більше закріплюється та стає малорушливим, стабілізується. Те саме стосується і практик. Практики шляхом власної повторюваності й автоматичності можливі лише за умови формування довгострокової пам'яті актора.

Стереотип своєю чергою є кліше глибинної установки, яка згідно з Д.Н. Узнадзе є вже напівусвідомлюваним компонентом, тобто її місце розташування в структурі свідомості межує з рівнем колективної підсвідомості – сферою домінування архетипів колективного підсвідомого. Тому установка «не може бути окремим актом свідомості суб'єкта, вона лише модус його стану як цілого, тому цілком природно вважати, що, якщо щось у нас і протікає дійсно несвідомо, так це насамперед, звичайно, наша установка» (Узнадзе, 1996: 48).

Віднесення установки до категорії несвідомих процесів психіки має більше підстав, якщо розглянути питання формування установки. Формування установки – досить складний процес, на нього діють численні фактори й практично завжди ці чинники не усвідомлюються суб'єктом. Однак ми не будемо поринати так глибоко й зазначимо, що образність і часто емоційна забарвленість установки пов'язана саме з її джерелами з підсвідомого, з глибинними, особистісними, іноді травматичними подіями соціалізації актора. Це важливо розуміти з тієї позиції, що установка детермінує практики через стереотип. Так, стереотипи й установки – це елементи структури свідомості, які детермінують і свідомість індивідуальну, й з огляду на це відтворення повсякденних практик має ступінь креативності в аспекті індивідуального відтворення практик актором. Важливе розуміння механізмів на рівні свідомості актора й для пояснення специфіки відтворення дискурсивних практик у повсякденності. Адже рутинізована повсякденна діяльність актора, пов'язана з мовленням і читанням, стає такою не зразу, а проходить ряд етапів через процеси стандартизації та стереотипізації, закріплюючись на рівні не тільки алгоритмів свідомості, але й тілесної пам'яті, що, однак, видається темою окремого дослідження.

Результати й обговорення. Підсумовуючи наш аналіз процесу відтворення повсякденних дискурсивних практик, слід зазначити, що відбування будь-якої повсякденної соціальної дії, зокрема й такої, як читання чи мовлення, має у своїй основі складну структуру, яка зумовлюється як фоновим характером повсякденності й повсякденних практик, так і особливостями свідомості людини. Зокрема, йдеться про рефлексивний моніторинг (Е. Гіденс), якій уособлює собою процес прихованого спостереження за відбуванням практик, наявності різних рівнів свідомості й таких компонентів останньої, як стереотипи й установки. Стереотипи в такому сенсі полегшують сприйняття дійсності, економлять час і зусилля на пошук та осмислення інформації. Вони приймаються за основу, без упереджень, на віру й з огляду на це є уявною мисленнєвою схемою алгоритму дії. Таким чином, функції стереотипів у свідомості людини можна порівняти з функціями рутинізованих, повторюваних дій-практик у повсякденному житті актора, адже вони, як і повсякденні практики, економлять час на сприйняття дійсності й реагування, не прикладаючи для цього особливих мисленнєвих зусиль. Стереотипізація сприйняття дійсності є природним процесом, якій триває у всіх під час соціалізації та інкультурації. Це яскраво ілюструється й дискурсивними практиками, оскільки в основі текстів лежать ті самі стереотипізовані знання, та кожен текст людина сприймає саме через систему сформованих у неї соціалізацією стереотипів.

Висновки Стереотип тісно пов'язаний з установками – глибинними, напівусвідомлюваними компонентами психіки, які зумовлюють індивідуальну варіацію відтворення практик. Можна припустити, що після процесів раціоналізації та стандартизації стереотип як мисленнєве кліше алгоритму дії стає елементом габітуального сценарію актора, а відтворення практик згідно з прийнятим шаблоном стає об'єктом уваги рефлексивного моніторингу. Завдяки цьому відтворення повсякденних дискурсивних практик може тривати латентно, фоново для актора, що зумовлюється як специфікою повсякденних практик як таких, так і роллю стереотипу в індивідуальній свідомості, що своєю чергою впливає й на характер сприйняття та відтворення повсякденних дискурсивних практик.

Список використаних джерел:

1. Бехтерева Н.П. Магия мозга и лабиринты жизни. 2-е изд., переработанное и дополненное. Москва – Санкт-Петербург : Act ; Сова, 2007. 349 с.
2. Вітгенштайн Л. Tractatus Logico-Philosophicus: Філософські дослідження. Київ : Основи, 1995. 311 с.
3. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. Москва : Академический проект, 2003. 528 с.
4. Гіденс Е. Соціологія. Київ, 1999. С. 174–208.
5. Дьяков А.А Теория практик: Социально-философский потенциал концепции. *Известия Саратовского университета: Философия, Психология*. 2011. Вып. 1. С. 9–12.
6. Козлова Н.Н. Горизонты повседневности советской эпохи: голоса из хора. Москва : Ин-т философии РАН, 1996. 216 с.
7. Кон И.С. К проблеме национального характера. История и психология. Москва, 1971. 189 с.
8. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Москва, 2002. 284 с.
9. Мельников А.С. Экзистенциальная социология: проблема идентификации парадигмальной специфики. Киев, 2018. 491 с.
10. Налимов В.В. Спонтанность сознания: Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности. Москва : Изд-во «Прометей» МГПИ им. Ленина, 1989. 288 с.
11. Настояща К.В. Феномен практики: функції та структура в призмі соціокультурного аналізу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. Київ : КНУ, 2018. № 1 (36). С. 63–76. URL: <http://apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/815> (дата звернення: 16.08.2020).
12. Настояща К.В. Автоматизм соціальної практики як родова атрибуція поняття. *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані»*. Дніпро : Грані, 2018. № 3. С. 81–88.
13. Осипчук А.Д. Структура, агентність та соціальна система в теорії структуризації Ентоні Гіденса. *Грані*. 2015. № 12 (1). С. 74–79. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_12\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_12(1)_15) (дата звернення: 22.04.2020).
14. Пищальникова В.А., Дмитриева Н.Л. Конвенциональный стереотип: сущность, структура, функционирование. *Изв. АГУ*. 1997. № 2 (4). С. 80–84.
15. Полани М. Личностное знание. Москва : Прогресс, 1985. 89 с.
16. Соболевська М.О. Порядок дискурсу порядку: неофункціоналізм та постструктуралізм у сучасній соціологічній теорії : монографія. Київ : Логос, 2014. 248 с.
17. Узнадзе Д.Н. Основные положения теории установки. Экспериментальные основы психологии установки. Тбилиси, 2001 С. 12–68.
18. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Москва, 1977. 235 с.
19. Щекотихина И.Н. Стереотип: аспекты и перспективы исследования. *Вестн. Ленинградского гос. ун-та им. А.С. Пушкина*. 2008. № 5 (19). С. 69–80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stereotip-aspekty-i-perspektivy-issledovaniya/viewer> (дата обращения: 10.11.2019).
20. Garfinkel H. Ethnomethodology's Program: Working out Durkheim's Aphorism. Lanham, MD : Rowan & Littlefield, 2002. 314 p.
21. Giddens A. Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis. London : Macmillan press, 1979. 294 p.
22. Reckwitz Andreas. Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing. *European Journal of Social Theory*. 2002. No. 5 (2). P. 243–263.
23. Schatzki T. Social practices: A Wittgensteinian approach to human activity and the social. New York : Cambridge University Press, 1996. 260 p.

References:

1. Bekhtereva N.P. Magia mozga i labirinty zhizni [The magic of the brain and the labyrinths of life]. 2-e izd., pererabotannoe i dopolnennoe. Act ; Sova, M.– SPb.: 2007. 349 p. [in Russian].
2. Vithenshtain L. Tractatus Logico-Philosophicus: Filosofski doslidzhennia [Tractatus Logico-Philosophicus: Philosophical Studies]. K.: Osnovy, 1995. 311 p. [in Ukrainian].
3. Giddens E. Ustroenie obschestva: Oчерк teorii strukturacii [Organization of Society: An Outline of the Theory of Structuralization]. Moskva: Akademicheskii proekt, 2003. 528 p. [in Russian].
4. Gidens E. Sotsiologhiia [Sociology]. K., 1999. pp. 174–208. [in Ukrainian].
5. Diakov A.A Teoriia praktik: Sotcialno-filosofskii potentsial kontsepcii [The theory of practices: Socio-philosophical potential of the concept]. *Izvestiia Saratovskogo universiteta: Filosofii, Psikhologii*, 2011 Vyp. 1. pp. 9–12. [in Russian].
6. Kozlova H. H. Gorizonty povsednevnosti sovetskoi epokhi: golosa iz khora [The horizons of everyday life in the Soviet era: voices from the choir]. – M. : In-t filosofii RAN, 1996. 216 p. [in Russian].

7. Kon I.S. K probleme natsionalnogo kharaktera [To the problem of national character]. Istorii i psikhologiya. M., 1971. 189 p. [in Russian].
8. Krasnykh V. Etnopsikholingvistika i lingvokulturologiya [Ethnopsycholinguistics and linguoculturology]. – M., 2002. – 284 p. [in Russian].
9. Melnikov A.S. Ekzistentsialnaia sotciologiya: problema identifikatsii paradigmnoi spetsifiki [Existential sociology: the problem of identifying paradigmatic specificity]. K., 2018. 491 p. [in Russian].
10. Nalimov V.V. Spontannost soznaniia: Veroiatnostnaia teoriia smyslov i smyslovaia arkhitektonika lichnosti [Spontaneity of consciousness: Probabilistic theory of meanings and semantic architectonics of personality]. M. : Izd-vo “Prometei” MGPI im. Lenina, 1989. [in Russian].
11. Nastoiashcha K.V. Fenomen praktyky: funktsii ta struktura v pryzmi sotsiokulturnoho analizu [The phenomenon of practice: functions and structure in the prism of socio-cultural analysis]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. K.: KNU, 2018. №1 (36). URL: <http://apspp.soc.univ.kiev.ua/index.php/home/article/view/815> [in Ukrainian].
12. Nastoiashcha K.V. Avtomatyzm sotsialnoi praktyky, yak rodova atrybutsiia poniattia [Automatism of social practice as a generic attribution of the concept]. *Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh “Hrani”*. Dnepr.: Hrani, 2018. №3. pp. 81–88. [in Ukrainian].
13. Osypchuk A.D. Struktura, ahentnist ta sotsialna systema v teorii strukturatsii Entoni Hidensa [Structure, agency and social system in structuration theory of Anthony Giddens]. *Hrani*, 2015. № 12 (1). pp. 74–79. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_12\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_12(1)_15) [in Ukrainian].
14. Pishchalnikova V.A., Dmitrieva N.L. Konventsionalnyi stereotip: sushchnost, struktura, funktsionirovanie [Conventional stereotype: essence, structure, functioning] // *Izv. AGU*, 1997. –№ 2 (4). – pp. 80–84 [in Russian].
15. Polani M. Lichnostnoe znanie [Personal knowledge]. M. : Progress, 1985. 89 p. [in Russian].
16. Sobolevska M. Poriadok dyskursu poriadku: neofunktionalizm ta poststrukturalizm u suchasni sotsiologichnii teorii [The order of the discourse of order: neofunctionalism and poststructuralism in modern sociological theory]: monohrafiia. K.: Lohos, 2014. 248 p. [in Ukrainian].
17. Uznadze D.N. Osnovnye polozheniia teorii ustanovki. Eksperimentalnye osnovy psikhologii ustanovki [The main theses of the theory of installation. Experimental Foundations of Attitude Psychology. Tbilisi, 2001. pp. 12–68 [in Russian].
18. Fuko M. Slova i veshchi. Arkheologiya gumanitarnykh nauk [Words and things. Archeology of the Humanities]. M., 1977. 235 p. [in Russian].
19. Shchekotikhina I.N. Stereotip: aspekty i perspektivy issledovaniia [Stereotype: aspects and perspectives of research]// *Vestn. Leningradskogo gos. un-ta im. A.S. Pushkina*. 2008. № 5 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stereotip-aspekty-i-perspektivy-issledovaniya/viewer> [in Russian].
20. Garfinkel H. *Ethnomethodology’s Program: Working out Durkheim’s Aphorism*. Lanham, MD: Rowan & Littlefield, 2002.
21. Giddens A. *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis* / A. Giddens. – L.: Macmillan press. – 1979.
22. Reckwitz Andreas. *Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing*. *European Journal of Social Theory*. 2002. 5 (2). pp. 243–263.
23. Schatzki T. *Social practices: A Wittgensteinian approach to human activity and the social*. N.Y.: Cambridge University Press. 1996.